

II.2 EDICE RUKOPISNÝCH TEXTŮ HER A JEJICH SYNOPSÍ

II.2.1 Richardus

Hru *Richardus per Matrem viventium a morte aeterna vindicatus* uvedla roku 1735 třída rudimentistů pražského novoměstského gymnázia. Pro své žáky ji napsal Johannes Kleinhampl (1712–1742), jehož jméno je také uvedeno na konci hry.¹

Dochování: Text se dochoval v jediném rukopise, uloženém v Národním archivu ČR.² Je zapsán velmi pečlivým, dobře čitelným písmem, písař se viditelně snažil dodržet předem promyšlenou úpravu textu. Nemůžeme však s jistotou určit, zda zápis provedl sám autor, protože nemáme k dispozici žádný Kleinhamplův prokazatelný autograf. Vlastnímu rukopisu v korpusu předchází latinsko-česká tištěná synopse s mírně odlišným názvem hry.

Struktura: *Richardus* se dělí na 13 scén (*inductiones*), kromě toho obsahuje předeheru, epilog a chorus, který následuje po 6. scéně a rozděluje tak hru zhruba na dvě poloviny. Rukopis zachycuje plný text těchto vedlejších částí, včetně údajů o jejich formě (recitativ, árie). Délku hry – 705 veršů včetně přede hry, choru a epilogu – lze označit za průměrnou.

Obsah: Richarda omrzela tvrdá disciplína, proto uteče od svého učitele Theorga, z jehož rad hodlá nadále dodržovat jedinou: zachovávat úctu k Panně Marii. Richardův útěk vítá ďábel Orcamus, který se rozhodne zbloudilce lapit do svých sítí. Nejprve se ho pokusí zlákat sám a namlouvá mu, že Theorgus ho chce v případě návratu přísně potrestat. S touto taktikou však neuspěje, proto si pozve na pomoc mladého zhýralce Libertu. Theorgus zase vysílá Richardovy spolužáky v čele s Evaristem, aby uprchlíka přivedli zpět. Obě skupiny se střetnou v lese a každá se snaží Richarda přesvědčit, aby se přidal k ní. Vítězí Libertus a zve Richarda na hostinu, kterou uspořádal na radu Orcama. Po celodenním hýření Richard tajně odchází domů a těsně před usnutím si vzpomene, že se toho dne ještě nepomodlil k Panně Marii; modlitbičku tedy rychle odříká. Mezitím se Orcamus dostaví ke Kristovi s žádostí, aby Richard a Libertus propadli pekle, a Kristus s jeho požadavkem souhlasí. Richardův Anděl strážný však přivolá Marii, ta začne za Richarda orodovat – argumentem je především zmíněná Richardova modlitba – a dosáhne svého. V pekle skončí pouze Libertus, který se zjeví Richardovi, vylicí svá krutá muka a prozradí mu, že on sám

¹ Podrobněji o autorovi viz s. 398–400.

² NA ČR, SM, sign. J 20/17/18, kart. 998, f. 197r–209v.

ušel stejnému osudu jen díky Mariině přímlově. Richardova láska k Marii tím ještě vzroste.

Vedlejší části: Obsah i hlavní ideu hry vyjadřuje v alegorické zkratce přehra, v níž Peklo (*Orcus*) žádá Nemesis, aby potrestala hříšné a prostopášné Mládí (*Juventus*). Milosrdenství (*Misericordia*) však vezme Mládí pod svou ochranu. Alegorie v přehře zastupují konkrétní postavy hry: Peklo Orcama, Nemesis Krista, Mládí Richarda a Milosrdenství Pannu Marii. Podobnou roli má chorus, kde však už nelze identifikovat jednotlivé postavy: Spánek (*Morfeus*) uspí Zbožnost (*Pietas*) a volá Smrt (*Libitina*), aby ji zahubila, Zbožnosti ale přispěchá na pomoc postava nazvaná *Amor Parthenius*. Toto jméno umožňuje dva výklady, může znamenat jak lásku Panny Marie, tak lásku k ní. Vzhledem k tomu, že v dobové české synopsi se tato postava jmenuje Mariánská láska a že záchranný prostředek, který Zbožnosti podává, je růženec, se přikláníme k druhé variantě. Chorus tedy předznamenává budoucí dění, kdy v sobě Richard potlačí zbožnost a oddá se hříšnému životu. Přece jen v něm však zůstane jiskřička lásky k Panně Marii, pomodlí se růženec a tím se zachrání. Epilog nemá z hlediska děje žádný význam, pouze vyzývá herce i publikum, aby ctili a milovali Marii.

Stavba děje: Jak již bylo řečeno, Kleinhamplova hra je vystavěna na principu psychomachie, boje o Richardovu duši, který se zde vede na několika úrovních. První dvě scény slouží jako úvod. V 1. scéně jsou položeny základy zápletky (Richardův útěk a Orcamova radost nad touto příležitostí) a v Richardově rozhodnutí nadále ctít Pannu Marii také nenápadně naznačeno budoucí rozuzlení. Ve 2. scéně se představí Libertus se svými kumpány. Hlavním obsahem dalších výstupů je střet o to, jakou cestou se Richard vydá: on sám váhá a rozmýšlí se (scény 3 a 6), na cestu hříchu ho láká Orcamus (scéna 3), jenž posléze tento úkol předá Libertovi (scéna 5). Do lesa však se svými druhy na příkaz Theorga vyráží i Evaristus, aby přiměl Richarda k návratu (scéna 4). Zároveň do boje vstupuje, byť zatím nepřímou, i Orcamova nejmocnější soupeřka – Panna Maria, kterou Richard prosí o pomoc (scéna 6). První kolo tohoto zápasu vrcholí v 8. scéně. V lese se střetne Richard s vyslanci obou táborů, Božího (reprezentovaného Theorgem, jehož zde zastupuje Evaristus a ostatní žáci) a pekelného (v jehož čele stojí Orcamus, zastupovaný Libertem a jeho družinou). V tuto chvíli slaví vítězství síly zla. Pandán k tomuto výstupu tvoří následující 9. scéna, v níž Theorgus svěří Richarda pod ochranu Panny Marie. Závěrečný zápas o Richarda, Boží soud, se odehraje v 11. scéně. Poslední dva výstupy již k ději samotnému nic nového nepřidávají, slouží především k zprostředkování a shrnutí hlavního poselství hry.

Postavy: Richard představuje typ mladíka na scestí s jeho charakteristickým jednáním i výrazovými prostředky: školní disciplína je mu příliš tvrdá, touží po volnosti, proto uprchne – a ne poprvé, jak naznačují některé verše.³ O správnosti své volby však brzy začne pochybovat a toto váhání zůstává jeho hlavní charakteristikou po většinu hry. Richardovým dalším výrazným rysem je láska k Panně Marii. Poprvé ji

³ *Richardus denuo excessit fuga* (v. 241); *Quidquid? Richardus denuo erupit meus?* (v. 243).

potvrdí při rozhodnutí utéct od Theorga a ze všech jeho příkazů zachovávat jediný – stále ctít Matku Boží.⁴ K ní se také obrací s prosbou o pomoc při rozhodování a nezapomene se k ní pomodlit ani v opilosti.

Podobně je Libertus typickým představitelem zhýralého mladíka, počínaje jménem odvozeným od lat. *libertas*, které v tomto případě znamená přílišnou svobodu, bezuzdnost, přes prosazování oblíbené zásady „co je libo, je dovoleno“ (*quod libet, licet*), po život v nekonečném proudu zábavy, pití a hodování. Na rozdíl od některých jiných podobných postav nikdy nesklouzne k výslovnému rouhání nebo ateismu, Boha však popírá svým životem, v němž není prostor pro nic duchovního. Podobně jsou na tom chlapi z jeho družiny, které Kleinhampl obdařil žertovnými mluvícími jmény: Bibulus – Bumbálek (*bibere* – pít), Dormillus – Dřímálek (*dormire* – spát), Hirculus – Kozlík, Porculus – Pašík, Vomillus – Zvracílek (*vomere* – zvracet), Vanillus – Marnílek (*vanus* – marný, pošetilý). Ti však mají ve srovnání s Liberem větší štěstí a dostanou možnost k nápravě, kterou přinejmenším jeden z nich, Porculus, zřejmě využije.⁵

Nejzajímavější z hlavních aktérů je v *Richardovi* Orcamus, snad nejpropracovanější postava ďábla, s jakou se v tomto typu her setkáváme. Některé repliky prozrazují alespoň něco o jeho podobě: pokud se výraz „zchátralý stařec“ (*exesus senex*, v. 282) vztahuje k němu, je Orcamus starý.⁶ Coby obyvatel pekla je také špinavý, takže se před odchodem na svět musí umýt,⁷ na cestu se vydává převlečený za lovce, tedy zřejmě v zeleném obleku.⁸ Zároveň z textu vyplývá, že jde přímo o Lucifera, kdysi prvního z andělů, který podnítil vzpouru proti Bohu a byl za to svržen z nebe – Orcamus svůj pád, který v něm stále vyvolává trpkost, několikrát připomíná.⁹ Kleinhampl ho nevylicil jako ďábla vysloveně krutého ani bezbožného. Podle vlastních slov Orcamus Boha ctí¹⁰ ale vidí jej pouze jako spravedlivého soudce a sám sebe výslovně označuje za pomocníka takové Božské spravedlnosti.¹¹ Jeho největším nepřítelem je proto Panna Maria jako prostřednice milosti, protože chrání i ty, kteří si z Orcamova pohledu zaslouží trest.¹²

⁴ *Impensum optimae / Cultum expetabat Matris, hanc constans colam / Mandata reliqua respuo et fugio* (v. 103–105).

⁵ *Fugio! Nec pluribus tempus teram. / In ultionem provocat Numen reos / Parem Liberto* (v. 621–623).

⁶ *Exesi et ubi fors respuit amores senis, / Formosi at ultro capitur aspectu puer* (v. 282–283).

⁷ *Adfert citius / Aquam, lebetem, smigma et apprime meam / Purgate faciem* (v. 205–206).

⁸ *Auceps ferarum vestium qualem gerit, / Talis Richardi in aucupe eniteat color* (208–209).

⁹ *Annihilet Aethra penitus Orcamum, male / Quem nuper extra septa projecit sua* (v. 332–333); *Adoro, quem alias nolui verum Deum! / Adoro Justum, qui reluctantem Sibi / Abjecit, aeterno igne torrendum dedit / Et maledicum proscripsit aeternum Polo* (v. 519–522); *Orcamus semel / Peccavit atque periit aeternum miser* (v. 535–536); *Unum ob patratum mente crimen me Deus / Simul et sodales Tartaro involvit meos* (v. 578–579).

¹⁰ *Adoro mansvetum atque longanimum Deum, / Qui ferre novit crimina et pati diu, / Sed nosco pariter Vindicem scelerum Deum, / Exorbitantes qui feris juste reos* (v. 526–529).

¹¹ *Terjuste Vindex, Pluto, justitiae tuae / Adsum minister!* (v. 517–518).

¹² *Mariam noveram! Invisum, ah, nimis / Nomen id Averno est, maxime infensum Stygi. / Despero! Matrem Virginem quisquis colit, / Perire nescit.* (v. 352–355). V tuto chvíli hovoří Orcamus podobně jako např. ďábel z anonymní jezuitské hry o Theophilovi. Cf. *Theophilus* in Rädle: *Lateinische Ordensdramen*, s. 478 (v. 363–368).

Panna Maria a Kristus se také objevují přímo na scéně, což není zcela obvyklé. Kristus, v úvodu k 11. scéně označen jako *Nemesis* – spravedlivá odplata, je ve hře ztotožněn s Bohem Otcem (Orcamus k němu mluví jako k tomu, kdo byl původcem jeho svržení z nebes).¹³ U Marie Kleinhampl zdůrazňuje především její roli matky a ochránkyně, a to jak ve vztahu k Richardovi, tak ke Kristu. Z nebeských bytostí se na scéně objevuje ještě Anděl strážný (*Angelus custos*), který má však velmi malou úlohu – pouhé čtyři verše, v nichž volá Marii Richardovi na pomoc.

Ve hře dále vystupuje Richardův učitel Theorgus, jeho nejlepší kamarád Evaristus, drobnější role mají sluha Servillus a kuchař Gulo. Kromě nich je do děje zapojen ještě blíže neurčený počet dáblů a Theorgových žáků (ti jsou minimálně tři) a Ozvěna, kterou však mohl bez problémů hrát představitel jiné role. Hra dále vyžaduje zpěváky pro šest zpívaných rolí v předeře a choru a pravděpodobně další dva herce pro němé role v těchto částech (Smrt a Zbožnost v choru). Opět je ale možné, že některé z těchto úloh zastali herci účinkující i v jiných rolích.

Jazyk a styl: Jazykově je *Richardus* poměrně jednoduchý. Najdeme v něm jen málo neklasických nebo méně obvyklých tvarů (zkrácená forma 2. os. ind. pass. *rumpere, perdere*, řecký tvar vok. sg. *Morpheu, quum* – archaický tvar spojky *cum, dicier* – nepříliš častý tvar inf. passiva) nebo slov (*dapsilis, lebes, smigma*). Nadprůměrný je v *Richardovi* výskyt imperativu II. Autor ho použil celkem 21krát, včetně jednoho deponentního slovesa, převážně zřejmě z metrických důvodů.¹⁴ Z běžného rámce nevybočuje ani repertoár postav a míst z antické mytologie, který kromě nejobvyklejších jmen (*Lares, Phaebus, Penates*) zahrnuje především výrazy spojené s podsvětím (*Avernus, Cerberus, Dis, Styx, Taenar* aj.). Hra také neobsahuje příliš dlouhé monology, nejdelší, závěrečný Richardův, má necelých 35 veršů (v. 662–696). Paměti žáků mohla napomáhat i opakuující se slova a slovní spojení (v různých obměnách se např. vyskytuje spojení *pereat miser*¹⁵) nebo celé repliky.¹⁶

Důležitou roli hraje v textu motiv *bivia*, volby životní cesty, takže slovo *via* – cesta se stává jedním z ústředních pojmů hry. Jásaní nebo naopak bédování nad tím, že Richard kráčí po špatné cestě, autor vložil do úst různých postav několikrát (viz předchozí poznámka). Sám Richard svou situaci váhajícího na rozcestí komentuje ve v. 313–316,¹⁷ kde pro popis špatné cesty používá typický obraz na první pohled lákavé a pohodlné stezky vystlané růžemi. Motiv cesty a zbloudilce zaznívá i v písni

¹³ *Huic, Juste Judex, perditio justa tua / Sententia quoque justa poscenti annue* (v. 523–524).

¹⁴ Cf. *Estote amoris esteque doloris simul* (v. 682).

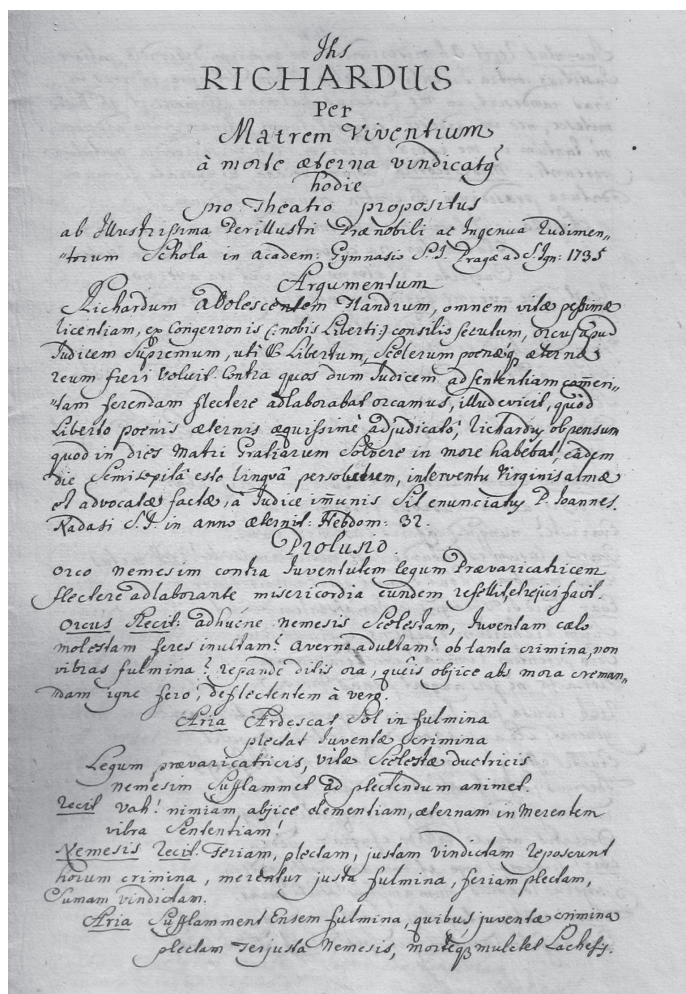
¹⁵ *Richardus astris charus ut pereat miser* (v. 124); *Richardus ut pereat miser* (v. 190); *Pereat Libertus, pereat aeternum miser! Juste Richardus* (v. 552–553); *Pereat infelix nimis, / Pereat Richardus!* (v. 573–4); *Pereat Libertus* (v. 602).

¹⁶ *Orcamus: Richardus isthac pergit infelix via, / Qua mille praeceps inferos juvenes petunt. / Richardus ista graditur incautus via!* (v. 107–109); *Richardus ut pereat miser, / Postquam hacce liber graditur incautus via, / Qua mille praeceps inferos juvenes petunt* (v. 190–192); *Incautus hac dum caeperam gradi via* (v. 668).

¹⁷ *Relictus semitae in bivio vagor! / Redeo? Theorgi pristinum incurram jugum. / Sique sequor isthanc liberam, instratam rosis / Viam? Haec supernas non petit semita plagas* (v. 313–316).

chlapců, kteří Richarda hledají,¹⁸ nebo ve scéně s ozvěnou. Zde je spojen i s narážkou na záhubu, k níž může Richard po špatně zvolené cestě dospět.¹⁹

Joannes Kleinhhampl ve své divadelní prvotině prokázal nesporné literární a dramatické nadání, navíc v ní pravděpodobně uplatnil i svůj hudební talent. Podařilo se mu napsat hru, které nechybí zábavné a osvěžující momenty (výstupy Liberta a jeho kumpánů, hra s ozvěnou aj.) ani místa vypjatého dramatického konfliktu (zejména Boží soud). Ačkoliv je tedy *Richardus* určen nejmladším žákům jezuitského gymnázia, patří k nejzdařilejším jezuitským hrám, které na našem území vznikly.

Titulní list hry *Richardus*.

¹⁸ Ah, redeat in propria aberrans inter devia (Cantulus quaerentium Richardum).

¹⁹ Quis igitur / Profugum Richardum noverat? Dicat, via / Quali superiit. / [Echo]: Perit (v. 268–270).